

УДК 141.1/.2:316.42

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.21>**О. Ю. Сільвестрова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8930-8698>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцького національного технічного університету**Н. В. Шакун**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2761-9965>

кандидат філософських наук, доцент,

завідувач кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»**О. О. Колеватов**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9418-7897>

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ КЛАСИЧНОЇ ТА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Філософія впливає на соціокультурне життя, актуалізуючи позитивні та негативні прояви в процесі розвитку суспільства. Зрозуміло, що така інституція, як громадянське суспільство, не могла залишитися поза увагою філософів. Очевидно, що формат розбудови суспільства потребує цілісного осмислення ролі та активності всіх його учасників. Побутує думка, що ідея громадянського суспільства визріла саме у філософських концепціях держави й суспільства. Проте варто критично аналізувати вплив філософії на процес становлення громадянського суспільства, оскільки цей вимір був результатом глибинних зрушень у світоглядній парадигмі суспільства і поєднував соціально-економічні, політичні й культурні трансформації. Філософські настанови стали швидше лакмусовим папірцем, який сигналізував про необхідність появи соціокультурного феномену на кшталт громадянського суспільства. Воно потребує аналізу на інституційному рівні – у контексті співіснування державного й публічного секторів. Водночас важливим залишається людиновимірний контекст, як-от позиціонування людини в парадигмі суспільного устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науково-філософський дискурс формує цілісне уявлення сутності громадянського суспільства, поєднуючи його концептуально-інституційні основи зі структурно-функціональними характеристиками. Філософська думка класичного періоду визначила фундаментальні принципи

громадянського суспільства та була репрезентована в ідеях Т. Гоббса, Дж. Лока, Ф. Вольтера, Ш. Монтеск'є, Ф. Ніцше, Г. В. Ф. Гегеля [13], І. Канта. Нове тлумачення громадянського суспільства сформувалося в ідеях філософів, соціологів та культурологів ХХ–ХХІ століть, зокрема Ю. Габермаса [4], Дж. Александера [11], Т. Парсонса [14]. Так, Дж. Александер запропонував специфічну періодизацію громадянського суспільства, окресливши три основні його стадії розвитку. Водночас науковець наголосив і на філософсько-концептуальному вимірі еволюції громадянського суспільства, що є надважливим для поточного дослідження.

Актуальними видаються спроби порівняльного аналізу концепту громадянського суспільства у класичній та постнекласичній парадигмі філософії й науки. Однією з важливих праць у цьому контексті є дослідження А. Карся про філософію громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях [5]. Упорядковані моделі громадянського суспільства репрезентовані в роботі Т. Андрійчук [1]. Загальна характеристика громадянського суспільства подається у праці А. Колодій [6].

Окремим виміром досліджень громадянського суспільства крізь призму соціально-філософського осмислення є характеристики впливу на конкретні сфери діяльності суспільства: освітню парадигму [2], культурно-історичний досвід [7], інформаційно-технологічний простір [15]. Практична реалізація ідей громадянського суспільства в контексті філософсько-антропологічних і філософсько-аксіологічних вимірів про-

понується у працях О. Чальцевої [9], Р. Шака [10], І. Нечітайла, О. Борюшкіна [8].

Загалом, проблема громадянського суспільства активно досліджується в межах науково-філософського дискурсу. Водночас питання порівняльного аналізу класичних і сучасних соціально-філософських теорій громадянського суспільства є актуальним, оскільки дозволяє підвести до спільного знаменника такі виміри, як глобальний світ, держава, спільнота. З огляду на це, дослідження порівняльного характеру щодо філософії громадянського суспільства є необхідним для виявлення недостатньо вивчених прогалин сутності й функціональних характеристик цього феномена.

Формулювання мети статті. Метою статті є здійснення порівняльного аналізу, у процесі якого визначаються сутність громадянського суспільства в його фундаментальному розумінні (сформованому в період становлення, обґрунтованому класичною філософією) та інноваційні виміри цього соціокультурного феномена (актуалізовані синергетичними перспективами сучасної філософії).

Об'єктом дослідження є суспільство, яке складається з людей (зі своїми правами та свободами) та позиціюється в державній парадигмі чи в контексті глобального розвитку цивілізації.

Предметом дослідження є баланс дихотомічних і синергетичних моделей співіснування суспільства та держави в контексті взаємозв'язку філософських ідей людиноцентричності й глобального розвитку цивілізації.

Методи дослідження, які використовувалися в процесі вивчення проблеми, мають загальнонауковий характер, переважно аналітичного класстера. Компаративний аналіз забезпечив потенціал для надання характеристики концепту громадянського суспільства в період його формування та на етапі його стрімкого розвитку. Завдяки принципу систематизації визначалися масштаб і інтенсивність саме філософського впливу на розвиток (чи, швидше, формування векторів розвитку) громадянського суспільства.

Водночас у статті використано синергетичний методологічний підхід, завдяки якому реалізується можливість аналізу громадянського суспільства в цілісному контексті. Зокрема, визначається рівень взаємодії (чи протиставлення) фундаментальних вимірів соціокультурного простору: людини, громадянина, суспільства, держави, цивілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Громадянське суспільство доволі специфічно тлумачиться з погляду соціально-наукового дискурсу, оскільки багато аспектів його сутності й проявів не є чіткими в суспільному

вимірі. Громадянське суспільство – це продукт соціокультурного розвитку, своєрідний орієнтир розвитку, який не має чітких дефініцій, меж та характеристик. За таких умов філософський вплив на формування соціальних характеристик громадянського суспільства стає теж актуальним, як і філософське розуміння його сутності. Конкретизація формату громадянського суспільства за аналогією з моделлю держави є хибним шляхом, оскільки ці інституції кардинально різняться за ціннісно-цільовими характеристиками. Саме ціннісний аспект [12, с. 48] є визначальним філософським принципом, який виокремлює громадянське суспільство в унікальний кластер соціальної активності.

До прикладу, нормативно-контрольовальна функція актуальна як для держави, так і для громадянського суспільства, проте інструменти, якими керуються ці дві інституції для досягнення результату, абсолютно різні. Навіть більше, якщо державні норми та правила чи органи контролю й регулювання мають чітку організаційну структуру, то для громадянського суспільства ці механізми є недовершеними з погляду змісту й формату. Водночас ідея громадянського суспільства є достатньо популярною, що компенсує недосконалість інституційного характеру. Філософія ж покликана підживлювати цю ідею актуальними принципами та настановами, зберігаючи її панівну роль у світоглядній парадигмі.

Класична філософська парадигма дозволила сформулювати розуміння громадянського суспільства як альтернативи державному примусу. Динамічність культурно-історичного розвитку XVIII–XIX століть зумовила потребу в трансформації наявних соціальних інституцій. Війни та революції призвели до ситуації, коли державна інституція вже не забезпечувала повноцінного рівня сталості для суспільного розвитку. Соціокультурна турбулентність актуалізувала питання про створення надінституції, метою якої є стабілізація та збалансування стратегічного вектора розвитку суспільства. У XXI столітті ще є немало окреслених перспектив глобального розвитку (за прикладом другої половини XX століття), а перспективи розвитку спільнот (державних, етнічних, релігійних) стикнулися з екзистенційною кризою суспільно-політичних трансформацій. За таких умов громадянське суспільство постало у форматі, який дозволяв у форс-мажорних ситуаціях мати гнучкий механізм реагування на загрози для соціуму.

Роль філософії в такій парадигмі полягала у світоглядно-методологічному забезпеченні та обґрунтуванні процесу самоорганізації та активізації суспільного потенціалу, альтернативного державному. Формати альтернативи у філософів класичного періоду були полярними: від взаємо-

дії та допомоги державній інституції до протистояння з нею.

Вплив класичної філософії на громадянське суспільство в період його формування можна схарактеризувати як фактор супроводу та світоглядного забезпечення. Важливість такої філософської активності була спрямована насамперед на узгодження моделі громадянського суспільства з наявними державно-правовими інституціями. Зрозуміло, що соціально-філософські виміри були наявні у принципах громадянського суспільства, проте визначальним фактором стало ідейне переконання в доцільності існування нової інституції.

Більш збалансоване розуміння громадянського суспільства у контексті соціально-філософського тлумачення було сформоване в класичний період і стосувалося сутності цього соціокультурного феномена. Принцип *bellum omnium contra omnes* в ідеях Т. Гоббса та Г. В. Ф. Гегеля красномовно схарактеризував культурно-історичні реалії того часу і спроектував громадянське суспільство як новий інструмент протистояння можливим руйнівним наслідкам нестабільності.

З іншого боку, вплив філософії на становлення громадянського суспільства мав регуляторний характер. Домінування спочатку економічного, а надалі політичного підґрунтя громадянської спільноти позбавляло цю інституцію ціннісного виміру. Орієнтація виключно на організаційно-структурну характеристику громадянського суспільства мала практичне значення, але позбавляла цільових аспектів його сутності.

Загалом, вплив філософії на становлення концепції громадянського суспільства пройшов певну еволюцію: починаючи з визначення причин його формування в парадигмі суспільного устрою, завершуючи прагматичними вимірами ефектив-

ності. Розвиток філософських ідей громадянського суспільства переважно корелювався з культурно-історичними факторами, які визначали актуальність і потрібність нового формату суспільної організації, що відповідав би політичним, соціально-економічним та культурним реаліям.

Дж. Александер виокремив три стадії розвитку громадянського суспільства, керуючись культурно-історичним досвідом та особливостями розвитку соціуму [11]. Піднесення громадської активності, актуалізація правових відносин, політичні трансформації демократичного характеру – усе це стало чинниками, які змінювали принципи громадянського суспільства, виводячи цей концепт із теоретичної фундаментальності класичної філософії у практично орієнтований прагматизм сучасності (рис. 1).

Філософський вплив на трансформацію громадянського суспільства не мав лінійного характеру переходу від класичного до сучасного розуміння. Філософія, швидше, зумовлювала цю трансформацію, указуючи на елементи, які необхідно вдосконалювати, змінювати, зрештою, усвідомлювати. Класичні філософські настанови для громадянського суспільства були потрібні для становлення цієї інституції в парадигмі соціокультурного життя. Сучасні філософські тлумачення вказують на необхідність змін як у структурі громадянського суспільства, так і у форматі його впливу на людину, соціум чи цивілізацію загалом.

Важливим фактором для проведення повноцінного компаративного аналізу впливу філософії на громадянське суспільство є характеристика його залученості в динаміку соціальної та глобальної активності. Громадянське суспільство корелюється з різноманітними моделями суспільного устрою (рис. 2).

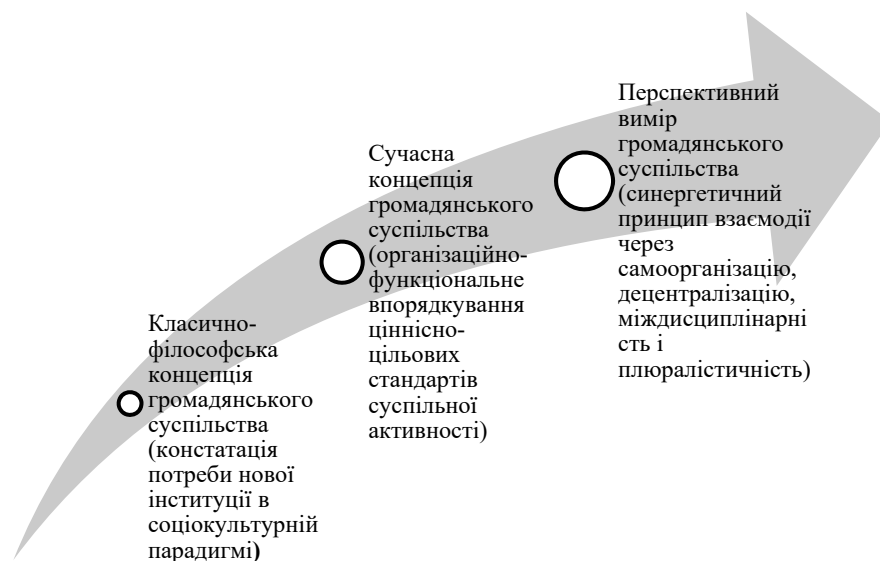

Рис. 1. Еволюція філософського розуміння громадянського суспільства

Джерело: власна розробка авторів

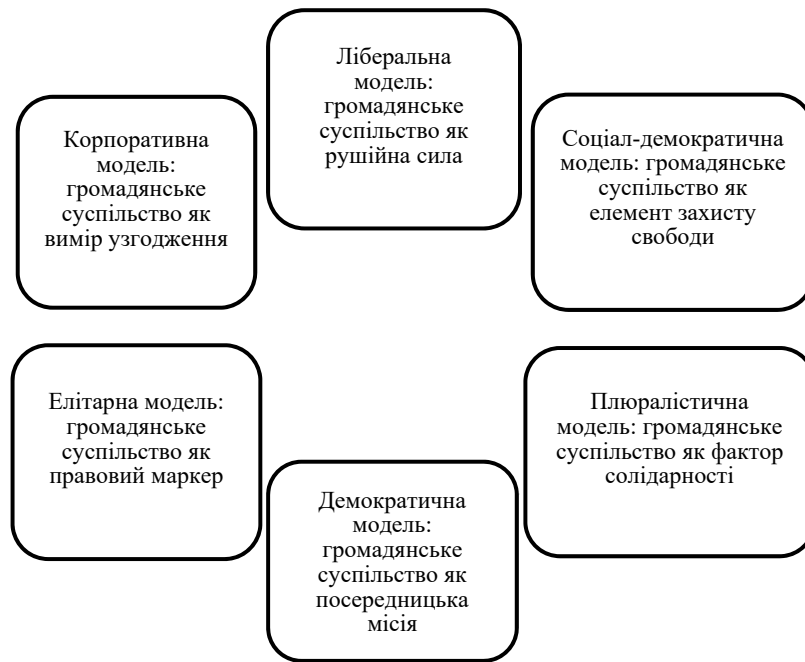

Рис. 2. Громадянське суспільство в культурно-політичних моделях

Джерело: узагальнено авторами на основі [1]

Окремим напрямом порівняння концепції громадянського суспільства у філософській традиції є визначення функціонального потенціалу цієї інституції. Філософія традиційно намагається знаходити оптимальні шляхи для реалізації актуальних напрямів у соціокультурному середовищі. Зважаючи на масштабність та інтенсивність діяльності громадянського суспільства, варто вказати на механізми, які пропонує філософія як методологічні підходи щодо організації цієї інституції в класичному та сучасному вимірах (рис. 3).

Загалом, синергетичний підхід дедалі більше сигналізує про нову роль громадянського суспільства порівняно з класичним його позиці-

юванням. Якщо в попередні культурно-історичні періоди громадянське суспільство виступало як противага чи контрольний інструмент стосовно держави, традицій [9] чи глобальних стандартів, то в перспективі ця інституція покликана об'єднати ці елементи у взаємодії на благо людини [3, с. 18], спільноти й цивілізації. Дихотомічні настанови діалектичного характеру змінюються синергетичними принципами узгодження та погодження. Загалом такі ціннісні виміри корелюються з глобалістичними тенденціями сучасного світу, що вказує на прагматичний і чітко визначений орієнтир розвитку громадянського суспільства.

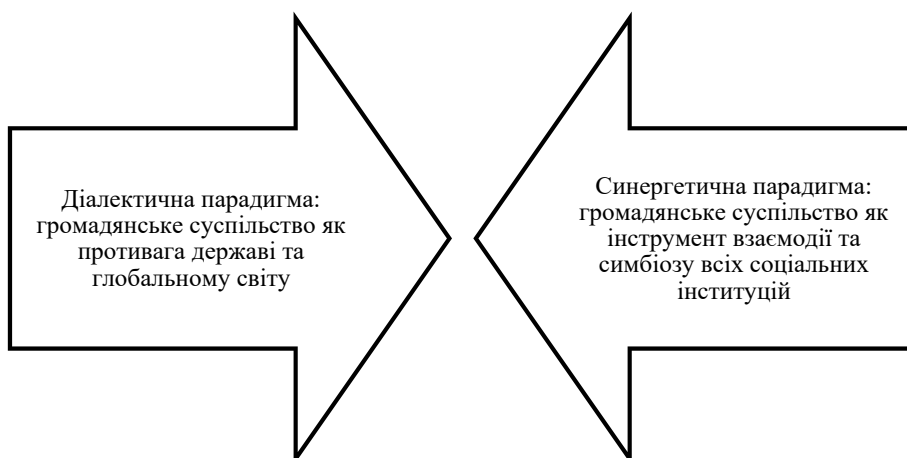

Рис. 3. Класична та сучасна методологічні парадигми громадянського суспільства

Джерело: власна розробка авторів

Самоорганізація [8, с. 95] виступає фундаментальною перспективою філософських настанов майбутнього в контексті як людини (членів суспільства), так і інституцій (громадянського суспільства). Громадянське суспільство має два шляхи розвитку – самоорганізаційну модель сукупної активності всіх членів суспільства та самоорганізацію спільноти як інституції. Це дозволяє розглядати громадянське суспільство як гнучку й динамічну модель розвитку соціуму.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямі. Отже, філософський вплив на розвиток громадянського суспільства зосереджувався на тлумаченні його концептуальних та функціональних вимірів. Класична модель філософії репрезентувала концепт громадянського суспільства переважно в зовнішньому вимірі, актуалізуючи внесення цього соціокультурного феномену до глобальної суспільної парадигми. Сучасне філософське тлумачення громадянського суспільства наголошує на функціональності цієї інституції. Прагматичний реалізм сьогодення у філософії та науці пропонує пріоритетність ефективності, що зумовлює нові вектори розвитку громадянського суспільства. Синергетичний підхід передбачає нові настанови співіснування громадянського суспільства в соціокультурній парадигмі та надання йому чітких алгоритмів активності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка цілісної моделі громадянського суспільства, підґрунтям якої будуть ідеї глобального діалогу на засадах відкритості, багатовимірності, соціокультурного плюралізму. Глобальний розвиток цивілізації має корелюватися з цілями сталого розвитку, ефективним інструментом для реалізації яких постає громадянське суспільство як творець і регулятор.

Література

1. Андрийчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2. С. 10–17. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/adriichuk_kontsept.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
2. Бойко О. Місце методології діалогічності у навчанні віртуальної англійської мови: комунікації учнів середньої школи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 4. С. 133–146. DOI: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2023-4-133-146> (дата звернення: 20.09.2024).
3. Бровко Н., Сімакова С. Методологія дослідження ідеї та сутності громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2. С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.33270/02232602.18> (дата звернення: 20.09.2024).
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 317 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Habermas_Jurgen/Strukturni_peretvorennia_u_sferi_vidkrytosti/ (дата звернення: 20.09.2024).
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 519 с.
6. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації України: монографія. Львів: Червона калина, 2002. 276 с. URL: https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
7. Коткова Л. Ідіолект Володимира Винниченка: лексико-фразеологічні та стилістичні складники: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Ніжин, 2017. 247 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotkova_Liudmyla/Idiolekt_Volodymyra_Vynnychenka_leksyko-frazeolohichni_ta_stylistychni_skladnyky.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
8. Нечитайло І., Борюшкіна О. Роль самоорганізації у процесі формування громадянського суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. № 92. С. 95–102. DOI: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.92.9> (дата звернення: 20.09.2024).
9. Чальцева О. Нова філософія взаємодії акторів публічної політики в сучасних умовах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.2/02> (дата звернення: 20.09.2024).
10. Шак Р. Філософсько-правові засади моделі громадянського суспільства в теоретичних концепціях А. Грамші та Т. Парсонса. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 4. С. 148–153. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.28.148> (дата звернення: 20.09.2024).
11. Alexander J. Cultural Pragmatics: Social Performance Between Ritual and Strategy. *Sociological Theory*. 2004. № 22. P. 527–573. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.0735-2751.2004.00233.x> (дата звернення: 20.09.2024).
12. Berehova H. The educational mission of the philosophy of education in the modern world. *Philosophy of Education*. 2024. № 29. P. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-3> (дата звернення: 20.09.2024).
13. Loy A. The concept of «Sittlichkeit» in Georg Hegel's philosophy. *Philosophy of Education*. 2023. № 28. P. 48–88. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-3> (дата звернення: 20.09.2024).
14. Parsons T. The theory of human behavior in its individual and social aspects. *American Sociologist*, 1996. № 27. P. 13–23. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02692048> (дата звернення: 20.09.2024).
15. Strashko I. Philosophical and educational orientation of iTunes University as a possibility of satisfying individual needs for education. *Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*:

Collection of Scientific Work. 2016. № 65. Р. 76–84. DOI: <https://doi.org/10.1515/tjb-2020-0350> (дата звернення: 20.09.2024).

Анотація

Сільвестрова О. Ю., Шакурн Н. В., Колєватов О. О. Компаративний аналіз впливу класичної та сучасної філософії на ідеї громадянського суспільства. – Стаття.

Метою наукового дослідження є визначення відмінностей філософського тлумачення громадянського суспільства в контексті класичного та сучасного розуміння соціокультурного розвитку держави й соціуму. З'ясовано специфіку впливу ідей класичної філософії на становлення принципів громадянського суспільства й визначено вектори його розвитку згідно з перспективними настановами сучасної філософії. Зазначено, що громадянське суспільство з інституційних позицій класичної доби сформувало функціональну потребу в сучасному суспільному житті. Філософія покликана надати чіткі орієнтири розвитку громадянського суспільства зі своїми концептуальними та практично орієнтованими принципами. Визначено особливості варіативності громадянського суспільства в контексті динаміки цивілізаційного поступу, які у філософському розумінні інтерпретуються як елементи гнучкості та динамічності. Здійснено порівняльний аналіз статусу громадянської активності в період класично-наукової парадигми та на сучасному етапі розвитку суспільства. Використання отриманих результатів порівняльного аналізу забезпечує можливість формування наукової парадигми громадянського суспільства із залученням ідей класичної філософії та їх трансформації в процесі інформаційно-технологічного та людиновимірного прогресу сучасності. Отже, компаративний аналіз впливу класичної та сучасної філософії на ідеї громадянського суспільства визначає еволюцію цього суспільства у форматі перетворення дихотомічно орієнтованої сутності цього соціокультурного феномену на синергетичну модель співіснування людини, суспільства та держави. Перспективними напрямками дослідження визначено подальші спроби формування цілісності громадянського суспільства в цивілізаційній парадигмі розвитку, його взаємодію на горизонтальному (між членами суспільства) та вертикальному (на рівні громадяни – держава) рівнях.

Ключові слова: громадянська активність, людиноцентризм, державна політика, синергетика, соціокультурний простір.

Summary

Silvestrova O. Yu., Shakun N. V., Kolievatov O. O. Comparative analysis of the influence of classical and modern philosophy on the ideas of civil society. – Article.

The purpose of scientific research is to determine the differences in the philosophical interpretation of civil society in the context of classical and modern understanding of the socio-cultural development of the state and society. The article clarifies the specifics of the influence of the ideas of classical philosophy on the formation of the principles of civil society and defines the vectors of its development in accordance with the perspective guidelines of modern philosophy. It is noted that the civil society from the institutional positions of the classical era formed a functional demand in modern social life. Philosophy, on the other hand, is designed to provide clear guidelines for the development of civil society with its conceptual and practically oriented principles. The features of variability of civil society in the context of the dynamics of civilizational progress, which in the philosophical sense are interpreted as elements of flexibility and dynamism, are determined. A comparative analysis of the status of civic activity in the period of the classical scientific paradigm and at the present stage of society's development is made. The use of the results of the comparative analysis provides an opportunity to form a scientific paradigm of civil society with the involvement of the ideas of classical philosophy and their transformation in the course of information technology and human progress of our time. Thus, a comparative analysis of the influence of classical and modern philosophy on the ideas of civil society determines the evolution of civil society in the format of transforming the dichotomous essence of this socio-cultural phenomenon into a synergistic model of coexistence of a person, society and the State. Further attempts to form the integrity of civil society in the civilizational paradigm of development, its interaction at the horizontal level (between members of society) and the vertical level (at the level of citizens and the State) are identified as promising areas of research.

Key words: civic activism, people-centeredness, state policy, synergy, socio-cultural space.